DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞİNİN DİN BOYUTU

(SEMPOZYUM)
17 - 19 Eylül 2001

DÜZENLEYEN

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI İŞBİRLİĞİ
İLE
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ANKARA - 2003

AVRUPA'YA BİR "GİRİŞ" HİKAYESİ SAMSON RAPHAEL HİRSCH (1808-1888) VE MODERN ORTODOKS YAHUDİLİK

Dr. Mahmut SALIHOğLU*

I

Tebliğime konu başlığını gören herkesin aklına gelmesi muhtemel bir soruyla başlamak istiyorum: 20. Yüzyılın son çeyreği ve 21. Yüzyılın başında gündemimizi işgal eden Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği konusu ile 19. Yüzyılda Almanya'da yaşamış bir Yahudi din adamının ve onun geliştirdiği Yahudilik yorumunun arasında ne tür bir ilgi vardır?

Bu soruyu cevaplamak için iki konu üzerinde durmak gereklidir: a) Yahudilik ile İslam arasındaki benzerlik, b) Yahudilerin Avrupa'ya entegrasyon süreci.

Batı'da İslam üzerine çalışan akademik çevrelerde Yahudilik ile İslam arasındaki benzerlikler veya etkileşimler popüler bir konu olagelmiştir. Tarihi ve teolojik benzerliklerden çok her iki dinin günlük hayatta mensuplarından uymalarını istediği bir kurallar bütününe sahip olmaları konumuzla ilgili noktadır. Her iki din de bireyin özel hayatını ve toplumsal ilişkilerini düzenlemeyi hedefleyen detaylı bir hukuki literatüre sahiptir. Yahudi veya Müslüman olmak sadece belli inanç prensiplerine inanmakla sınırlı olmayıp hayatın çeşitli yönlerini düzenleyen kuralları uygulamayı da beraberinde getirmektedir. Hıristiyan kültürünün hakim olduğu Avrupa'ya entegrasyon bu açıdan hem Yahudiler hem de Müslümanlar için belli zorluklar arz etmiştir.

Yahudiliğin Avrupa coğrafyasındaki varlığı milattan önceye kadar gitmekle beraber konumuzu ilgilendiren yönüyle Yahudilerin Avrupa'da sivil haklara sahip etnik bir azınlık olarak tanınma süreci (*emancipation*) 1789 Fransız Devrimi sonrası başlamıştır.[1] Fransız Devrimi öncesi Yahudiler Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde kendi öz-yönetimleri altında (*self-government*) gettolarda yaşıyorlardı. Yahudiler'in eşit haklara sahip vatandaş statüsü kazanmaları geleneksel getto hayatını sona erdirmişti. Geleneksel hayatı savunanlarla (Ortodoks) Avrupa'ya entegrasyonu savunanlar (Reform) arasında ciddi mücadeleler yaşanmıştı.

Samson Raphael Hirsch, Reform hareketinin merkezi olan Almanya'da Avrupa'nın seküler eğitimi ve hakim genel kültürü ile Ortodoks bir hayat tarzını birleştirmenin mücadelesini vermiştir. Bir yandan her türlü yeniliği reddedenlerle diğer yandan da değişim adına Yahudilikte hayati konularda değişiklik teklif eden Re-

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

1 Jacobs, Louis, "Emancipation", *The Jewish Religion: A Companion* (Oxford University Press, London: 1995), s.145.

formcularla mücadele eden Hirsch, Modern Ortodoksluk veya Neo-Ortodoksluk olarak anılan bir yorum geliştirmiştir. 19. Yüzyılın sonundan itibaren Hirsch'in geliştirdiği Yahudiliğin Modern Ortodoks yorumu giderek yaygınlık kazanmış ve günümüzde Ortodoks olarak anılan bakış açısını oluşturmuştur.[2] Modern Ortodoksluğun en büyük başarısı yaptığı sentezle Yahudi geleneğini, mümkün olduğunca az değişiklikle modern dünyada yaşanabilir bir şekilde yorumlamak olmuştur.

Avrupa'da yaşayan Yahudilerin 19. Yüzyılda gettolardan çıkıp vatandaşlık hakkı kazanarak Avrupa kültürüne entegre olmalarını Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması ile kıyaslamamız durumunda, Müslüman Türkler açısından söz konusu üyeliğin din boyutu ile Yahudi geleneğini önemseyen ve onu korumaya çalışan Hirsch'in geliştirdiği Modern Ortodoks bakış açısı arasında paralellikler kurma imkanı vardır. Her iki "giriş" olayının tarihi şartlarını ve mahiyet farklılığını göz önünde bulundurmakla beraber, Avrupa kültürüne entegre olmayı savunan Modern Ortodoks Yahudiliğin yaşadığı tecrübenin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin dini açıdan doğuracağı bazı sonuçlar için örnek olması mümkündür.

Kısaca bu tebliğin amacı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini tartışmak olmayıp, benzer bir dini geleneğe mensup kişilerin Avrupa ile entegrasyon sürecinde yaşadıklarını Samson Raphael Hirsch örneğinde, konu ile ilgilenen bilim adamlarının dikkatine sunmaktır.

II

Samson Raphael Hirsch 1808 yılında Hamburg'da geleneğe bağlılığı ile tanınan Yahudi bir ailede doğmuştur. Reformist Yahudilerin kurduğu ilk Reform sinagoglarından biri olan Hamburg mabedine şiddetle karşı duran babasının yanı sıra dedesi Mendel Frankfurter de şehirdeki ilk *Talmud Torah* okulunu kuran kişi olarak bilinir.[3]

Moses Mendelssohn'un önderliğini yaptığı Haskala (aydınlanma) hareketinin etkilediği bir kültür atmosferinde yetişen dönemin ileri gelen talmudistleri Jacob Ettlinger ve Isaac Bernays'den ders gören Hirsch diğer gelenekçi din adamlarına nazaran daha geniş bir ufka sahip olan bu hocalarından derinden etkilenmiştir.[4]

Hirsch 1829'da bir yıl Bonn Üniversitesi'ne devam edip klasik diller, tarih ve felsefe okumuş fakat mezun olmamıştır.[5] Orada ileriki yıllarda Reform hareketinin lideri olan Abraham Geiger ile arkadaşlık tesis etmiş ve yazdığı *Ben Uziel'in Ondokuz Mektubu* isimli esere karşı Geiger'in bir tenkit yayınlamasına kadar bu dostluk devam etmiştir.[6] Joseph Blau haklı olarak her ne kadar iki zıt ekolün lideri olsalar

[2] Unterman, Alan, *Jews: Their Religious Beliefs and Practices* (Routledge, London: 1989), s. 223.
[3] Blau, Joseph L., *Modern Varieties of Judaism* (Columbia University Press, New York: 1966), s. 65.
[4] Blau, s. 64; Jacobs, s. 242; Katz, Simha, "Hirsch, Samson Raphael", *Encylopaedia Judaica*, c. 8, s. 508.
[5] Blau, s. 65; Jacobs, s. 242; Katz, s. 508.
[6] Katz, ss. 508-509.

da Hirsch ve Geiger'in almış oldukları rabbinik ve seküler eğitimin birbirine olan yakınlığına dikkat çekmektedir.[7]

Samson Raphael Hirsch 1830'da Oldenburg'a haham olmuş ve orada gençlere Yahudi geleneğinin önemini anlatan *Ben Uziel'in Ondokuz Mektubu* ve *Horeb: Diasporada İsrail'in Görevleri* isimli kitaplarını kaleme almıştır. Kendisine teklif edilen Moravya hahambaşılığı görevini kabul eden Hirsch aynı zamanda Avusturya Parlamentosu'na da girmişti.[8] Avusturya ve Moravya Yahudilerinin sivil haklarını kazanma mücadelesinde önemli bir rol oynayan Hirsch'in bazı dini uygulamaları aşırı Ortodoks çevrelerde rahatsızlığa yol açmıştı.[9]

Yahudi cemaatinde yaşanan asimilasyondan memnun olmayan, azınlıktaki Ortodoks aileler 1851'de Hirsch'ı Frankfurt'a haham olarak davet ettiler. Bunun üzerine Hirsch Moravya'daki prestijli hahambaşılık görevini bırakıp ömrünün sonuna kadar sürdüreceği Frankfurt Ortodoks cemaati hahamlığını kabul etti.[10] Burada uyumlu bir ortam bulan Hirsch, Alman Yahudilerinin günlük hayatta karşılaştıkları problemlere çözümler üretmenin yanı sıra Frankfurt'ta çoğunluğu teşkil eden Reformcu Yahudilere karşı Ortodoks Yahudiliğin bayraktarlığını da yapmıştır.[11]

III

Samson Raphael Hirsch'ın geliştirdiği Yahudilik yorumunu tarihsel bağlamına oturtmak için Hirsch'ın döneminde söz sahibi olan birbirine zıt iki ekolün, Reformcu ve gelenekçi akımların görüşlerini özetlemek lazımdır.

Fransız Devrimi öncesi Yahudilerin Avrupa'da yaygın olarak gettolarda geleneksel bir dini anlayışa bağlı olarak hayatlarını sürdürdüklerini ifade etmiştik. Vatandaşlık haklarını kazanarak içinde yaşadıkları kültür camiasına entegre olma imkanlarının kendilerine açılması bazı Yahudileri geleneksel olarak uygulayageldikleri dini pratiklerde bazı değişiklikler yapmaya sevketmiştir. Üniversite eğitimi alan ve eleştirel-tarihsel bir bakış açısı ile Yahudi tarihini inceleyen genç bilim adamları geleneğin öğretisinden farklı sonuçlara varmışlardır. Bu fark özellikle Kitab-ı Mukaddes'in naklettiği dünya tarihi ile seküler tarih araştırmalarının verileri arasında ortaya çıkmaktaydı. Geleneğin "tanrı kelamı" olarak gördüğü ve değişikliğe uğramadığını savunduğu Kitab-ı Mukaddes üzerine yapılan eleştirel çalışmalar, Kitab-ı Mukaddes'in uzun bir süreç sonunda ve belli dönemlerde redakte edilerek mevcut halini aldığını ve içerisinde insani unsurlar barındırdığını ileri sürmüştür. İlahi vahyin kaydı olarak görülen Kitab-ı Mukaddes'e olan güvenin sarsılması insanları onun içinde yer alan kuralların bağlayıcılığını tartışmaya sevketmiştir.

7 Blau, s. 65.
8 Blau, s. 68; Katz, s. 509.
9 Katz, ss. 509-510.
10 Blau, s. 65; Jacobs, s. 242; Katz, s. 510.
11 Katz, s. 510.

Öte yandan Yahudi geleneğini yaşatan ve Avrupa ile entegrasyonun geleneği olumsuz yönde etkileyeceğini düşünen gelenekçi çevreler vatandaşlık hakkı ile ortaya çıkan yeni duruma şiddetle karşı durmuştur. Getto hayatının sona ermesi ve eşit vatandaşlık haklarının tanınması ile Yahudilerin önüne ekonomik, sosyal ve siyasi fırsatların açıldığı bir gerçektir. Fakat bazı çevrelerde bu durumun sonuçta Yahudilerin kimliklerini kaybedip hakim kültür içerisinde asimile olmalarına yol açacağı yönünde endişeler doğurmuştur. Mesela R. Ezekiel Landau modern dünya kültürüne açılmanın Yahudilerin tamamen asimilesine yol açacağından korkmuş ve entegrasyonu savunan Moses Mendelssohn'un yaptığı Kitab-ı Mukaddes'in Almanca tercümesini okumayı yasaklamıştır.[12] Pressburg'lu R. Moses Sofer 'Yeni olan herşey Torah tarafından yasaklanmıştır' sloganını geliştirmiş ve Reformculara karşı zorlu bir mücadele etmiştir.[13] Hasidik lider R. Schneur Zalman'ın Yahudilere eşit vatandaşlık hakkı veren Napolyon'a karşı, onlara çeşitli baskı ve zulümler yapan Rus Çarı'nı destekleme sebebi bu açıdan çok dikkat çekicidir. Ona göre Napolyon'un getto hayatına son veren Yahudileri modernleştirme projesi, Yahudi varlığına Rus Çarı'nın Yahudi karşıtı politikasından daha zararlıdır.[14]

IV

Samson Raphael Hirsch, Reformcuların çoğunluğu teşkil ettiği Frankfurt'ta geleneğe bağlı kalarak Alman toplumuna entegrasyonun mümkün olduğunu ve bunun için gençlerin, dini eğitimin yanı sıra iyi bir seküler eğitim alması gerektiğini savunmuştur. Ona göre Yahudilerin Almanya'da tam vatandaşlık hakkı kazanmaları ne onların varlığına bir tehdit oluşturur ne de onların Yahudi dini geleneğine bağlı bir hayat sürmelerine engel teşkil eder.[15]

Hirsch *Pirkei Avot* (2:2)'taki R. Gamaliel'in *torah im derekh eretz* 'Torah dünyevi bir meslekle güzeldir' sözünü slogan haline getirmiş ve *derekh eretz*'i Batı kültürünü özümsemek şeklinde yorumlamıştır.[16] Bu bakış açısına göre, Yahudilik modern Batı kültürü ile birleştirildiğinde daha iyi yaşanabilir. Hirsch faaliyetlerini bu amacı gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Frankfurt'taki küçük Ortodoks cemaatin başına geçtiğinde ilk iş olarak bir sinagog inşa etmek yerine bir okul kurmuştur. Hirsch'e göre ideal bir Yahudi *Jissroelmensch* ('İsrail-adam') Yahudiliğin gereklerini yerine getiren aydın kişidir.[17]

Hirsch çocuklarına seküler eğitim vermeyi reddeden geleneksel çevrelerle bu noktada ayrılığa düşmektedir. Onlar seküler eğitimi bir asimilasyon aracı olarak

12 Wurzburger, Walter W., "Orthodoxy", *Encylopaedia Judaica*, c. 12, s. 1487.
13 Unterman, s. 222; ayrıca bkz. Jacobs, s. 473.
14 Unterman, s. 222.
15 Biale, D., *Power and Powerlessness in Jewish History* (Schocken Books, New York: 1987), s. 107.
16 Katz, s. 510.; Jacobs, s. 243.
17 Katz, s. 510.

görürken Hirsch gerçeğin bir olduğunu ve onu aramak için hem seküler hem de dini yolları kullanmak gerektiğini söylemektedir.[18] Hirsch, Yahudi tarihinin çeşitli dönemlerinde, özellikle Babilonya ve İspanya'da, Yahudi din adamlarının seküler bilimlerle uğraşmış olmasını bu görüşü için bir delil olarak vurgulamaktadır.

Genel kültür olarak seküler eğitimi savunan Hirsch, diğer yandan Yahudi dini literatürü ve pratiği ile ilgili olarak katı geleneksel bir çizgi takip etmiştir. Üniversitelerde öğretilen seküler tarih metodolojisinin Yahudi tarihine uygulanması sonucu geliştirilen tezleri reddedip, onların yerine geleneksel öğretiyi tercih etmiştir. O dönemde çok tartışılan bir disiplin olan Kitab-ı Mukaddes tenkitçiliğinin iddiasının aksine Torah'nın bir bütün olarak "tanrı kelamı" olduğunu ve her hangi bir insan katkısı barındırmadığını kabul eder. Hirsch, Reformcuların Yahudi ibadetlerinde yaptıkları değişikliğe siddetle karşı durmakla beraber sinagogta bazı şekli değişiklikler yapmakta bir mahzur görmemiştir.[19]

V

Ortodoksluğun entegrasyona karşı getto hayatının devamını savunma ve seküler eğitim karşıtlığı ile aynı anlama geldiği bir dönemde Samson Raphael Hirsch Yahudi geleneğini modern hayatın gerekleriyle bağdaştırmaya çalışan bir şahsiyet olarak ön plana çıkmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Hirsch, eğitim kurumlarına öncülük etmiş ve çeşitli akademik ve popüler çalışmalar kaleme almıştır.

Modern dünyanın cazibesi karşısında hızla mensupları azalan Ortodoks cephesini *derekh eretz* sloganını kullanarak seküler eğitimle barıştırmış ve sivil hakların Yahudilere sağladığı imkanları kullanarak toplumsal hayata katkıda bulunmalarını teşvik etmiştir. Reformcuların Yahudiliğin pratik hayatla ilgili kurallarına yaklaşımlarının aksine Hirsch geleneği azami ölçüde koruyarak içinde yaşadığı Avrupa kültürü ile bir sentez üretmeyi başarmıştır.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz: Dış dünyaya bakışı nedeniyle Hirsch-öncesi Ortodoksluğun modern dünyada hayatiyetini devam ettirmesi mümkün görünmüyordu. Fakat Hirsch'in geliştirdiği Yahudiliğin Modern Ortodoks yorumu Avrupa ve Amerika'da büyük kabul görmüş ve halen etkisini sürdürmektedir. Günümüzde varlığını devam ettirdiği şekliyle Ortodoks Yahudilik, Hirsch'in modern dünya ile Yahudi geleneği arasında yaptığı sentez üzerine kurulmuştur.

[18] Blau, s. 66.
[19] Katz, s. 509.